

Особливості мотивації професійного самовизначення сучасних підлітків

Анотація. У статті розглянуто процеси розвитку мотивації у контексті вікового розвитку особистості підлітків. Досліджено питання особистісного та професійного самовизначення в підлітковому віці. Визначено роль мотивації у його структурі. Розглянуто типологію професій. Досліджено підлітковий вік як перехідний важливий період у становленні мотивації до професійного самовизначення. Представлено результати емпіричного дослідження особливостей мотивації сучасних підлітків до вибору професії, зокрема на основі врахування комплексу їхніх пізнавальних інтересів. Розроблено психолого-педагогічні рекомендації вчителям та батькам щодо розвитку мотивації до професійного самовизначення підлітків.

Ключові слова: професійне самовизначення, мотивація, мотиви вибору професії, спрямованість до професії, типи професій.

А. Бордюк. Особенности мотивации профессионального самоопределения современных подростков

Аннотация. В статье рассмотрено процессы развития мотивации в контексте возрастного развития личности подростков. Исследован вопрос личностного и профессионального самоопределения в подростковом возрасте. Определена роль мотивации в его структуре. Рассмотрено типологию профессий. Исследован подростковый возраст как переходный важный период в становлении мотивации к профессиональному самоопределению. Представлено результаты эмпирического исследования особенностей мотивации современных подростков к выбору профессии, в частности на основе учета комплекса их познавательных интересов. Разработаны психолого-педагогические рекомендации учителям и родителям по развитию мотивации к профессиональному самоопределению подростков.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, мотивация, мотивы выбора профессии, направленность к выбору профессии, типы профессий.

A. Bordyuk. Features of motivation of professional self-determination of modern teenagers

Abstract. In the article the processes of development of motivation in the context of age development of the personality of adolescents are considered. The issues of personal and professional self-determination in adolescence are explored. The role of motivation in its structure is determined. The typology of

professions is considered. The adolescence as an important transitional period in the development of motivation to professional self-determination is explored. The results of the empirical study of the characteristics of the motivation of modern adolescents to choose a profession, in particular, on account of the complex of their cognitive interests, are presented. Psychological and pedagogical references for teachers and parents concerning development of motivation for professional self-determination of adolescents are developed.

Keywords: professional self-determination, motivation, motivates for choosing a profession, types of professions.

Постановка проблеми. Перед кожною людиною завжди постає дуже важливе рішення, пов'язане з вибором професії. Молоді люди часто задають собі такого роду питання: «Що очікує мене в майбутньому?», «Яку професію обрати?», «Куди піти вчитися» тощо. Подібні питання виникають у всіх юнаків, що закінчують навчання у загальноосвітніх школах і готуються до майбутнього самостійного життя. Серед великої кількості життєвих рішень, які ще прийдеться приймати, питання професійного самовизначення є найпершим і одночасно одним з найважливіших.

У сучасному українському суспільстві спостерігається швидке збільшення кількості професій. Поява нових професій призводить до болючого процесу ламання стереотипів, традиційних форм професіоналізації, які в свою чергу ускладнюють процес професійного самовизначення.

Розуміння проблематики професійного самовизначення не є новим для зарубіжних та вітчизняних психологів. Визначальними для дослідження зазначеної проблеми є праці: К. Абульханової-Славської, Б. Ананьева, Л. Анциферової, Г. Балла, А. Голомштока, В. М'ясищева, Н. Пряжнікова, К. Платонова, Є. Клімова та інших.

Куровська С. визначає професійне самовизначення як процес самостійного вибору особистістю професії, що здійснюється на основі аналізу власних даних та їх відповідності вимогам професії. Він починається із роздумів над своїм майбутнім, які підводять до вибору професії, і закінчується її фактичним вибором [3, с. 55].

З вітчизняними дослідженнями професійного самовизначення перегукуються деякі роботи зарубіжних вчених у галузі професійного розвитку – Super D. E. Theory of vocational development, теорія потреб А. Маслоу, погляди Е. Еріксона щодо розвитку психосоціальної ідентичності особистості [4].

Більшість вчених сходяться на думці, що у професійному самовизначенні особливу роль має мотивація особистості. Якунін В. А. [12] та Нестерова Н. В. [5] вважають, що становлення майбутнього

фахівця можливе лише при сформованому мотиваційно-ціннісному відношенні до професії. В структурі професійного самовизначення мотивація виконує низку функцій, а саме: спонукаючу – активізує потребу у певному виді професійної діяльності, її виконання; спрямовуючу – визначає вибір та характер мети професійної діяльності; регулюючу – визначає ієрархію ціннісних орієнтацій особистості, зміст та співвідношення мотивів професійної діяльності.

В науці поширеною є думка, що професійне самовизначення є найважливішим новоутворенням підліткового віку.

Таким чином, проблема професійного самовизначення у підлітковому віці та мотивації в його структурі є досить актуальною та важливою для сьогодення. Саме це обумовило тему дослідження.

Метою статті є дослідження основних особливостей мотивації професійного самовизначення у сучасних підлітків.

Аналіз основних досліджень та публікацій. У психолого-педагогічній літературі процес професійного самовизначення розглядається у контексті проблеми особистісного самовизначення. Самовизначення тісно пов'язане із суб'єктивністю, із здатністю починати ряд подій з себе, з іманентною детермінацією особистості. Один із перших дослідників самовизначення С.Л. Рубінштейн [7] розглядав його саме як самодетермінацію, на відміну від зовнішньої детермінації. Він відзначав, що життя людини не повністю залежить від зовнішніх умов, спадковості, його значною мірою визначає сама особистість. Вплив на людину зовнішніх обставин опосередковується позицією особистості. Саме співвідношення зовнішньої і внутрішньої детермінації визначає зрілість особистості. Позицію С. Л. Рубінштейна розділяють К. О. Абульханова-Славська, В. Франкл та багато інших. Шлях самовизначення є, таким чином, шляхом заперечення емпіричної залежності особистості і утвердження її свободи [8].

Важливу роль у процесі становлення професійного самовизначення має мотиваційна сфера особистості. Р. С. Гуревич визначає мотивацію через «систему взаємопов'язаних і підпорядкованих мотивів діяльності особистості. Мотивація є рушійною силою будь-якої людської, а звичайно, і навчально-пізнавальної діяльності людини» [1, с. 380].

У тлумачному психологічному словнику термін «мотивація» визначено як сукупність спонук, що викликають активність організму і визначають її спрямованість [11].

Питання мотивації особистості щодо здійснення професійного вибору та здатності до певної діяльності висвітлені в наукових дослідженнях В. Бодрова, А. Голомшток, Є. Клімова, К. Платонова та інших. Вчені визначають, що мотивація професійного самовизначення включає у свою структуру: інтереси особистості, схильності та здібності,

спрямованість особистості, її нахили та прагнення, погляди та переконання, ідеали, а також соціокультурні цінності. У професійному самовизначенні: мотивація – це процес спонукання особистості до задоволення потреби, що забезпечує особистісне обґрунтування рішення діяти в певному напрямку для досягнення певних цілей. Тобто мотивація відіграє не тільки важливу роль у професійному самовизначенні, але й є цілісним процесом, без якого самовизначення неможливе.

Важливим у становленні мотивації до професійного самовизначення є підлітковий вік, як перехідний період розвитку дитини у доросле життя. У цьому віці формується «внутрішня позиція» особистості, відбувається внутрішньо особистісний конфлікт, самопізнання та визначення себе як «дорослого» у системі суспільно-ціннісних відносин.

Особливе значення в цьому віці має стимулювання і максимальне використання мотивації досягнень у навчальній, трудовій та ігровій діяльності підлітків. Посилення ролі мотивації для подальшого розвитку підлітка в досліджуваному віці має низку переваг. У дитини формується достатньо стійка особиста риса – мотив досягнення успіху, який домінує над мотивом невдач, що сприяє розвитку інших здібностей підлітка [6].

У школярів середніх класів відзначається велика, ніж раніше, стійкість цілей, досить розвинене почуття обов'язку, відповідальності. Інтереси вже не ситуативні, а виникають поступово по мірі накопичення знань. Звідси – стійкість ряду мотивів, що базуються на інтересах і поставлених, самими учнями, цілях. Так у підлітків виникає стійкий інтерес до певного предмету. Цей інтерес не проявляється несподівано, у зв'язку з ситуацією на конкретному уроці, а виникає поступово в міру накопичення знань і спирається на внутрішню логіку цього знання. При цьому чим більше дізнається школяр про цікавість предмета, тим більше цей предмет його приваблює [2].

І саме на основі улюбленого предмету у школі зазвичай відбувається вибір професії у підлітків. Але в ієрархії потреб, школярів середніх класів, процес професійного самовизначення знаходиться на низькому рівні. Підліткам частіше просто не цікаво дізнаватися про нові професії, їм достатньо того, що вони мають інтерес до певного виду діяльності. Таким чином, вони не мають достатньої мотивації до якісного вибору професії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вивчення особливостей мотивів вибору професії у підлітковому віці нами було досліджено вибірку з 54 підлітків навчально-виховного загальноосвітнього комплексу, учнів 7-х класів навчально-виховного загальноосвітнього комплексу № 1 міста Верхівцеве.

З метою виявити переважний вид мотиву до вибору професії було використано методика «Мотиви вибору професії» Р. В. Овчарова. Результати дослідження за цією методикою засвідчили, що більшість

підлітків (46,2 %) мають внутрішні індивідуально значущі мотиви, а це говорить про те, що підлітки прагнуть обрати професію, яка мала б відповідати їх особистісним інтересам, здібностям та схильностям. Їх робота повинна приносити почуття радості та задоволення власних потреб, частіше це професії творчого характеру, сюди відноситься і спілкування з людьми. 27,7% учнів мають внутрішні соціально значущі мотиви, вони вказують на соціальну популярність обраної професії, можливість займати керуючі посади, для них важливо приносити користь соціуму, досягати найвищих результатів.

22,2% учнів мають зовнішню позитивну мотивацію, вони прагнуть працевлаштуватися на високооплачуваній престижній роботі, мріють про кар'єрне зростання та можливість використовувати професійні вміння поза роботою. Найменш значущою виявилась зовнішня негативна мотивація (наказ, критика, зовнішній тиск) – 3,7% досліджуваних осіб, це свідчить про наявність у них загальної тенденції до самореалізації та самоствердження.

Отже, в процесі вибору професії найбільшою мірою характеризуються внутрішні мотиви, які формуються з особистісних потреб. На їх основі людина має здатність працювати без будь-якого зовнішнього тиску, і отримувати задоволення від обраної професійної діяльності. Це вказує на те, що у більшості сучасних підлітків сформована правильна мотивація до професійного самовизначення, і скоріше за все, завдячуючи педагогам та батькам. Між тим, 3,7 % учнів, які мають зовнішню негативну мотивацію, потребують професійної допомоги.

Кожна людина має схильності до певної професійної діяльності, і чим раніше вони будуть виявлені, тим легше їй буде зорієнтуватися у виборі професії. Ознакою схильності є інтереси людини, в яких проявляється її пізнавальна потреба та спрямованість на певну діяльність. Виявлення інтересів людини сприяє професійному визначенню особистості. З метою виявлення схильностей до того чи іншого типу професії було застосовано методику Є. А. Клімова «Визначення спрямованості особистості». Дана методика спрямована на виявлення схильностей до того чи іншого типу професії відповідно до розробленої вченим класифікації типів: «людина-природа», «людина-техніка», «людина-людина», «людина-знак», «людина-художній образ».

У результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що 33,4 % підлітків мають схильності до професій, пов'язаних з рослинництвом, тваринництвом, аграрним та лісним господарством. Вони виявляють інтереси до біології, хімії, природознавства та інших природничих наук. Можливо таке захоплення цими шкільними предметами обумовлене методикою викладання вчителя, заохочення дітей до цікавих експериментів, написання олімпіад. Схильність до професій типу

«Людина-художній образ» продемонстрували 26 % підлітків, які мають творчі здібності, прагнуть проявити себе у творчих професіях. 18,2 % підлітків, схильності яких, відносяться до типу професії «Людина-техніка». Переважна більшість цього типу – хлопці. Вони мають ще з дитинства інтереси до транспортних засобів (машин, тракторів, поїздів, мотоциклів, тощо), і ставлячи в приклад своїх тат або старших братів, хлопці намагаються теж бути вправними майстрами цієї діяльності. 15 % учнів, які мають схильності до типу «Людина-людина», вони визначають себе комунікабельними, намагаються завжди відноситися до інших людей з розумінням та повагою, завжди готові прийти на допомогу. Ці учні частіше мають нахил до гуманітарних наук. До типу професії «Людина-знак» прагнуть 7,4 % підлітків, і це показує те, що найменша кількість осіб мають інтереси до точних наук, вивчення математики, фізики, мовознавства.

Отже, провівши емпіричне дослідження, ми можемо стверджувати, що у більшості підлітків вже сформована внутрішня мотивація, і вони цілеспрямовано йдуть до своєї мети, наприклад, ставлячи акцент на ті предмети, які їм будуть потрібні при вступі, чи у подальшому житті.

Але залишаються підлітки, які мають зовнішні мотиви, поверхневі уявлення про професію, які спираються лише на заробіток, престиж, боязнь осуду, невдачі, критики з боку інших. Таким учням потрібна професійна допомога з боку педагогів, а також підтримка батьків. Нами було розроблено психолого-педагогічні рекомендації, щодо розвитку та формування правильної мотивації підлітків до успішного професійного самовизначення.

Найперше, що необхідно – це забезпечити умови оточення, які наділяють підлітків свободою вибору, дозволяють їм почуватися самодостатніми. Викликати в учнів відчуття просування вперед, переживання успіху в діяльності, шляхом похвали за, навіть незначні, досягнення. Потрібно бачити і враховувати індивідуальність підлітків, мотивувати їх, спираючись на вже наявні мотиви. Проводити зв'язок навчального матеріалу із реальним життям, застосувати методи формування та стимулювання почуття обов'язку і відповідальності. Проводити виховні заходи на тему: «Моя майбутня професія» з залученням мотиваційних та стимулюючих методів. Кращим мотивом діяльності будуть інтерес і підтримка з боку батьків, а не їхній невсипущий контроль. Педагогам рекомендується проводити профорієнтаційні заходи, застосовувати інтерактивні методи навчання, а саме метод дискусії, обговорення проблем у вигляді евристичної бесіди, ділові ігри, тощо.

На нашу думку, найефективнішим способом розвитку мотивації є створення відповідних умов для виявлення та розуміння підлітком власної

індивідуальності, оскільки впливовість на професійне самовизначення того чи іншого мотиву буде визначатись і ступенем усвідомленості, і ступенем значущості, що йому надається суб'єктом. Відношення до мотиву буде залежати від специфіки особистісних концепцій, що беруть участь в процесах їх розуміння та інтерпретації. В свою чергу, необхідне усвідомлення самої цієї специфіки, тобто особливостей особистісних смислових схем і утворень, їх трансформація. Саме це дозволить здійснювати самопроекування себе як майбутнього професіонала – створення образу, до якого прагне людина, при цьому створюючи план його досягнення у формі мрії, самозобов'язань, програми особистісного розвитку, освоєння і творення схем та норм власної організації [9]. Створення зазначених умов буде заставою для успішного професійного самовизначення ще й тому, що прагнення до самопізнання є характерною особливістю підліткового періоду, детермінантою розвитку самосвідомості підлітка [10]. Подальші наукові пошуки будуть спрямовані на дослідження можливостей створення і перевірки ефективності умов, які сприятимуть активізації зазначених процесів.

Висновки. Аналіз проблеми свідчить про важливість мотивації у професійному самовизначенні підлітків. Результати теоретичного аналізу свідчать, що підлітки не мають достатньо сформованої мотивації, і тому не можуть якісно робити вибір конкретної професії. Емпіричне дослідження показало зворотні результати. Більшість підлітків мають внутрішню мотивацію до вибору професії, що свідчить про сформованість внутрішніх індивідуально значущих мотивів. Між тим, є підлітки із несформованою або неправильно сформованою (зовнішньо-негативною) мотивацією, які потребують професійної допомоги. Виходячи з цього, ми розробили психолого-педагогічні рекомендації педагогам та батькам, щодо розвитку мотивації до професійного самовизначення підлітків.

Список використаної літератури

1. Гуревич Р. С. Теорія і практика навчання в професійнотехнічних закладах: монографія / Р. С. Гуревич – Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – 410 с.;
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2002 — 512 с: ил. — (Серия «Мастера психологии»);
3. Куровская С. Н. Социально-педагогические основы профориентации: пособие / С. Н. Куровская. - Гродно: ГрГУ, 2009. – 321 с.;
4. Кучеренко Є. В. Професійне самовизначення підлітків як динамічний процес [Електронний ресурс] / Є. В. Кучеренко // Психологія: електронне наукове фахове видання. – Електронні дані. – 2015. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/443/94/>;

5. Нестерова Н. В. Современное высшее профессиональное образование и локальные образовательные системы // Мир образования — образование в мире. — СПб. : Питер, 2003. — № 3. — С. 152—160.
6. Оранюк Б. Ю. Вікові особливості підлітків у контексті формування інформаційної культури в мережевому спілкуванні. / Б.Ю. Оранюк // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. — 2016. — № 1(55). — 11 с.;
7. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. — СПб.: Питер, 2003. — 512 с.
8. Сметаняк В. І. Особистісне самовизначення і свобода в ракурсі взаємної детермінації // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. — Івано-Франківськ: Плай, 2003. — Вип. 8. — Ч. 2. — С. 53-59.;
9. Ткаченко О. А. Аналіз факторів професійного саморозвитку як підґрунтя самопроекування учителів / О.А. Ткаченко // Психологія: Реальність і перспективи: збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 8. — Рівне : РДГУ, 2017. — 318 с. — С. 272-277.
10. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія / Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н. М. Макаренко. — Кривий Ріг, 2014. — 312 с.
11. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. — Х. : Прапор, 2004. — 640 с.;
12. Якунин В. А. Педагогическая психология / В. А. Якунин. — СПб.: Питер, 1998. — 390 с.